

GAZİ TÜRKİYAT

B A H A R / 3 6
2 0 2 5

ISSN: 1307-914X

e-ISSN: 2979-9368

ARAŞTIRMA MAKALESİ / Research Article

Atıf / Citation

ÖZTÜRK, M. R. (2025). "Türkiye Türkçesinde Vurgu Tasnifi Üzerine Yapılan İlk Deneme: Fuat Köseraif'in Osmanlı Türkçesinde Vurgu Adlı Makalesi". *Gazi Türkiyat*, 36: 65-87.

Geliş / Submitted

11.09.2024

Kabul / Accepted

05.03.2025

DOI

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE VURGU TASNİFİ ÜZERİNE YAPILAN İLK DENEME: FUAT KÖSERAIĞ'IN OSMANLI TÜRKÇESİNDE VURGU ADLI MAKALESİ

First Essay on the Stress Classification in Turkish: Raif Fuad's Article on Stress in Ottoman Turkish

Muhammet Raşit ÖZTÜRK*

Öz

Parçalar üstü ses birimleri içerisinde özel bir yere sahip olan vurgu, temel anlamıyla, bir hece veya kelimenin birlikte kullanıldığı diğer hece veya kelimelerden daha baskılı söylenmesidir. "Kelime vurgusu", "öbek vurgusu" ve "cümle vurgusu" gibi görünümlemlerle karşımıza çıkan vurgu, bildiriminin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesinde önemli bir görev üstlenmekte ve dilin tabii çizgisini koruyarak onun gelişim seyrine olumlu katkılarda bulunmaktadır. Vurgunun bu özel konumu, vurgu üzerine pek çok çalışmanın ve tasnif denemesinin yapılmasına olanak tanımıştır. Bu çalışmalar ve tasnif denemeleriyle, vurgunun ana hatları ortaya konulmaya ve bildirimindeki rolü saptanmaya çalışılmıştır. Bugünkü bilgilerimizle, bu tasnif denemelerinin ilki, "öz Türkçecilik" anlayışının öncülerinden kabul edilen Fuat Köseraif'in Osmanlı Türkçesinde Vurgu başlıklı makalesidir. Türk Deneği dergisinin H 1327 (1909-1910) yılında çıkmış 1. ve 2. sayılarında yayımlanmış olan bu makalede Köseraif, vurgu bahsini konu edinmiş ve 20. yüzyıl Türkçesinin vurgu kurallarını saptamaya çalışmıştır. Köseraif'in bu makalesi Türkiye'de henüz büriün bilimi çalışmalarının tam anlamıyla başlamadığı o yıllar için başarılı sayılabilecek bir çalışmadır. Kaleme alınan bu makalenin amacı vurgu üzerine yapılmış olan tasnifleri karşılaştırmalı olarak incelemek ve Fuat Köseraif'in Osmanlı Türkçesinde Vurgu başlıklı makalesinin bu tasnifler arasındaki yerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, ses bilgisi, vurgu, büriün bilim, Fuat Köseraif, Râif Fuâd, Osmanlı Türkçesi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE.
muhammet.ozturk@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0644-1336

Abstract

Stress, which has a special place among suprasegmental phonemes, is when a syllable or word is pronounced with more pressure than other syllables or words with which it is used. Stress, which appears as "word stress", "phrase stress" and "sentence stress", plays an important role in the healthy realization of communication and protects the natural line of the language. This special position of stress has enabled many studies and classification attempts to be made on stress. These studies have tried to outline the main lines of stress and to determine its role in communication. The first of these classification attempts is Fuat Koseiraif's who is considered to be one of the pioneers of "öz Türkçecilik", article titled Stress in Ottoman Turkish. In this article, which was published in the 1st and 2nd issues of the Turkish Association journal in H 1327 (1909-1910), Koseiraif focused on the subject of stress and tried to determine the rules of stress in 20th century Turkish. Koseiraif's article is a successful work for those years when prosody studies had not yet begun in Turkey. The main purpose of this study is to examine the classifications on stress comparatively and to reveal the place of Fuat Koseiraif's article titled Stress in Ottoman Turkish among the classifications.

Keywords: Turkish, phonology, stress, prosody, Fuat Koseiraif, Raif Fuad, Ottoman Turkish.

GİRİŞ

Düşünme, mukayese etme ve konuşma gibi temel becerilerle diğer canlılardan ayrılan insanoğlu, bu temel beceriler içerisinde özel bir yere sahip olan ve iletişimin de en önemli parçası olarak dikkat çeken "konuşma becerisi"ni dil ile ortaya koyar. Kaynaklarda "...insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemi..." (Banguoğlu 2011: 9) ve "İnsanlar arasında karşılıklı haberleşme aracı olarak kullanılan; duygu, düşünce ve isteklerin ses, şekil ve anlam bakımından her toplumun kendi değer yargılarına göre biçimlenmiş ortak kuralların yardımı ile başkalarına aktarılmasını sağlayan, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem." (Korkmaz 2017: 112) gibi tanımlarla karşılanan dil, beyin ile konuşmayı sağlayan organlar arasındaki bağlantı neticesinde ses kümelerinin anlamlı bir bütün hâlinde ağızdan çıkmasıyla vücuda gelir (Aksan 2015: 15). Dil, anlaşmayı sağlayan bir unsur olmasının ötesinde, daima değişme/gelişme gösteren ve sistemler bütünü olarak varlığını sürdüren bir araçtır. Dilin bir sistemler bütünü oluşunun en önemli tezahürü, her düzeydeki yapı özelliklerinin birbiriyle ilişkili olmasıdır (Kara ve Börekçi 2022: 386). Bu ilişkilerin parçadan bütüne belli bir düzen ve uyum içerisinde olması, dilin sağlıklı bir zemin üzerinde varlığını sürdürmesinin teminatıdır.

Dil sistemi, parçasal ve parçalar üstü birimlerle oluşturulur. Parçasal birimler; ünlüler, ünsüzler ve bunların meydana getirdiği birleşimlerdir. Bu birleşimler en nihayetinde cümleyi oluşturarak dizimsel bütünlüğü de sağlamış olur. Vurgu, ton, ezgi, tını, durak gibi bütün bilimsel unsurlar ise parçalar üstü birimler olarak değerlendirilmektedir. Bir dizgenin parçaları olarak dilde görev alan ve yapısal görünümün temellerini oluşturan birimler içerisinde özel bir yere sahip olan parçalar üstü birimler, bildirilişimin sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve dilin tabii çizgisinden sapmaması için önemli katkılarda bulunurlar. Bu birimler sayesinde bildirilişim, hep aynı düzlemde ilerleyen, tekdüze bir aktarım olmaktan çıkarak bir anlamda dilsel bir musiki kazanmış olur. Tahsin Banguoğlu (2011: 114) buna "sözün ezgisi" demektedir.

Parçalar üstü ses birimlerinden olan vurgu, en temel anlamıyla bir unsurun diğer bir unsurdan daha baskılı söylenmesidir. Ton ise, sesin yükseklik veya alçaklık

seviyesini, tizliğini yahut pesliğini ifade eder. Vurguların toplamı, yani bir araya gelerek art arda birleşmeleri tonu, cümledeki tonların birleşimi ise ezgiyi meydana getirir (Coşkun 2000: 127). Tını, her sesin kendine özgü olan, onu diğer seslerden ayırt etmeye yarayan özelliğidir. Durak ise anlamsal gerekliliklerle kelimelerin arasındaki duraklamalara denir. Yapısal görünümün arka planında var olan bu parçalar üstü ses birimleri, anlama doğrudan veya dolaylı olarak etki edebilen, dilin içindeki alt bir dil olarak vazife gören birimlerdir.

TÜRK DİLİNDE VURGU

Düşünceyi sözlü olarak ifade etme işi anlamına gelen konuşma, sesleri ve ses gruplarını yan yana getirmekten ibaret değildir. Tıpkı bir zincirin halkaları gibi iç içe geçen, yani belli bir ahenk dâhilinde dizilen bu sesler ve ses grupları, bu sayede anlamlı ve dimağa hoş gelen bir bütün, bir sistem hâline gelirler. Bu ahenk ve anlam bütünlüğünü temin eden parçalar üstü ses birimlerinden biri de hiç şüphesiz vurgudur. Türkçede özel ve önemli bir konuma sahip olan vurgu; “kelime vurgusu”, “öbek vurgusu” ve “cümle vurgusu”¹ gibi farklı görünümlemlerle karşımıza çıkmaktadır.

KELİME VURGUSU

Vurgu üzerine yapılan tanımlarda “kelime vurgusu”nun esas alındığı görülmektedir. Kaynaklarda vurgu, “... sesletim süresince seslemler, yani heceler üzerine düşen göreceli soluk baskısı” (Demircan 1979: 157), “... kelimedeki bir hecenin en belirgin şekilde söylenmesi” (Boz 2002: 30), “... bir hecenin ötekilere karşı aldığı durum; bir hecenin öteki veya ötekilerden daha fazla belirtilmesi” (Üçok 2007: 126) şeklinde açıklanmıştır. Bu “soluk baskısı”nı, yani “hecenin belirgin söylenmesi”ni ayarlayan gırtlak altı düzenidir. Solunum kaslarından oluşan bu düzenin konuşurken yapmış olduğu iki kasılmadan ilki hece çıkarımını düzenleyen, ikincisi ise hece çıkaran kasılmaları güçlendiren, dolayısıyla vurgulu hecelere denk gelen kasımadır (Demircan 2001: 123).

Yazıda gösterilmeyen ve konuşma dilini yazı dilinden ayıran önemli hususiyetlerden olan kelime vurgusu (Demir 1996: 90), “doğal (tabii) vurgu” ve “seçimlik (ihtiyari) vurgu” olmak üzere ikiye ayrılır. Dilde kendiliğinden var olan, konuşana ve kullanışa göre değişmeyen, herkesçe uyulması gereken zaruri vurguya “doğal (tabii) vurgu”, dilde kendiliğinden var olmayan, duygusal etkenlerle konuşana ve kullanışa göre değişebilen vurguya ise “seçimlik (ihtiyari) vurgu” denilmektedir (Korkmaz vd. 2010: 99). Türkçede doğal vurgu genellikle kelimenin son hecesinde bulunur. Kelimeye ek geldikçe vurgu da sona doğru kayar². Bununla birlikte ilk hecesi vurgulu olan kelimeler de bir hayli fazladır. Bu kelimelerde kelimeye ek gelse dahi vurgunun yeri değişmemektedir: *teyze*, *teyzemin*, *teyzemlerin* vd. (Suluk 1939: 335). Orta heceler ise çoğunlukla vurgusuzdur, hatta bu vurgusuzluk, zaman zaman “vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi” şeklinde bir ses olayına da sebebiyet vermektedir: *alını* > *alını*, *yalınız* > *yalınız* vd.

Doğal vurgunun nasıl ortaya çıktığına, bir kelimenin vurgulu hecesinin hangi ölçütlere göre belirleneceğine dair kesin açıklamalar yapmak olanaksızdır. Tuncer Gülsensoy'a göre (2000: 332) *"Bunun iyi konuşanlardan öğrenilmesi ve zamanla tecrübi melekeler hâlinde uygulanması gerekir."* Atâ Çatıkkaş (2001: 30), vurgunun ilk kez yakın çevreden öğrenileceğini belirtmiş, Haydar Ediskun (2017: 94) vurguyu *"toplumun geleneklerine"* bağlamıştır. Necip Üçok'a göre ise (2007: 128) bir hecenin diğerlerinden daha vurgulu söylenişinde *"dilbirliği içinde büyüyen bireylerin bu durumu atalarından öğrenmesinin ve konuşan bireyin konuşmasına özel bir önem vererek sözlerinin belli unsurlarını özellikle baskılı telaffuz etmesinin rolü vardır."* Yani doğal vurgunun, ismiyle müsemma bir şekilde, doğal yollardan ortaya çıktığı kabul edilmelidir³.

Doğal vurgunun anlam bütünlüğünün temininde önemli bir rol oynadığı, Türk dilinde kelimelerin ve cümlelerin anlamlarında belirgin farklılıklara sebebiyet verdiği, yani doğal vurgunun fonemik olduğu görülmektedir (Eker 2017: 242). Fakat bu durumun aksini gösteren örnekler de yok değildir. *"Onu bu diyardan sürmeli."* ve *"Gözleri sürmeli."* cümlelerindeki iki farklı *sürmeli* kelimesinde de vurgu son hecededir.

Aşağıda verilmiş olan kelimelerdeki vurgu durumları ise, farklı anlamlara kapı aralamaktadır:

Tablo 1: Vurgunun Anlam Ayırt Edici Etkisine Örnekler

<u>Ordu</u> (şehir)	ordu (askerî güç)
<u>Tokat</u> (şehir)	tokat (el içi ile vuruş)
Deniz <u>li</u> (şehir)	denizli (denize sahip)
<u>Kartal</u> (ilçe)	kartal (hayvan)
Bulanık (ilçe)	bulanık (duru olmayan)
<u>Ulus</u> (1. ilçe 2. meydan)	ulus (millet)
<u>Taksim</u> (meydan)	taksim (paylaştırma)
Bostan <u>cı</u> (mahalle)	bostancı (bostan işiyle uğraşan)
<u>Gelin</u> ! (emir çekimi)	gelin (evlenmiş kız)
<u>Ezme</u> ! (emir çekimi)	ezme (1. meze 2. ezmek işi)
<u>Dolma</u> ! (emir çekimi)	dolma (1. yemek 2. dolmak işi)
<u>Gelmem</u> . (geniş zaman çekimi)	gelmem (benim gelmem)
<u>Okumam</u> . (geniş zaman çekimi)	okumam (benim okumam)
<u>Okurum</u> . (geniş zaman çekimi)	okurum (benim okurum)
<u>Çocuğum</u> . (Ben çocuğum.)	çocuğum (benim çocuğum)
<u>Vardı</u> . (Mevcut idi.)	Vardı. (Ulaştı.)
<u>Yazdır</u> . (Yaz mevsimidir.)	Yazdır. (Yazma işini yaptır.)
<u>Sütçü</u> ! (seslenme)	sütçü (süt satıcısı)
<u>Efendim</u> ! (Buyrun!)	efendim (benim efendim)
yalnız (sadece)	yalnız (tek başına)
artık (bundan böyle)	artık (geriye kalan)
düşünce (fikir)	düşünce (düştüğü zaman)

<u>bir</u> i (bir tanesi → sayı sıfatı)	<u>bir</u> i (bir kimse → belirsizlik zamiri)
---	---

VURGUSUZ EKLER

Türkçe, bağlantılı bir dil olduğu için isim veya fiil köküne eklenen yapım ve çekim eklerinin hem dilin işleyişinde hem de taşıdıkları özellikler bakımından vurgunun yerinin belirlenmesinde önemli işlevleri vardır (Ergenç 1995: 26). Bu eklerin bazıları ise vurguyu üzerine almamasıyla, kendinden önceki heceye/hecelere atmasıyla dikkat çekmektedir. Bu ekler kaynaklarda genel olarak aşağıdaki gibi listelenmektedir:

Tablo 2: Vurgusuz Ekler

/-mÄ-/	olumsuzluk eki	<u>gör</u> medim	/+IA/	vasıta eki	<u>babam</u> la
/-(X)yör/	şimdiki zaman eki	<u>bak</u> ıyorsun	/+Xn/	yapım eki	<u>gündü</u> zün
/-mAdAn/	zarf-fiil eki	<u>al</u> madan	/+leyin/	yapım eki	<u>saba</u> hleyin
/-ken/	zarf-fiil eki	<u>sak</u> lar <u>ken</u>	/+CA/	yapım eki	<u>dür</u> üstçe
/+DXr/	bildirme eki	<u>yap</u> muştır	/+CXX/	yapım eki	<u>min</u> icik
/mX/	soru eki	<u>gel</u> din mi	/+gil/	yapım eki	<u>Can</u> gil

Yukarıda dikkatlere sunulmakla birlikte, vurguyu üzerine almayan ekler konusunda bir fikir birliğinin olmadığı da ifade etmek gerekir. Örneğin Süer Eker (2017: 243), tablodaki eklerin dışında, gereklilik kipini kuran /-mÄII/ ekinin de vurgusuz olduğunu söylemektedir. Bizce bu ek, vurguyu üzerinde bulunduran eklerdendir: *gelme*li^{yim}, *bakma*lı^{sın}, *okuma*lı^ı vd. Muharrem Ergin ise (2009: 297), olumlu fiil çekimlerinde /-(X)yör/ ekinin vurgulu olduğunu belirtmektedir: *geli*yör, *anlı*yör vd. Fakat bu ek, olumlu fiil çekimlerinde de vurgusuzdur. /+CA/ yapım ekindeki vurgu durumu da tartışmalara konu olmuştur. Cevdet Kudret Solok (1939: 13), /+CA/ ekinin sıfatların sonuna gelerek azlık bildirdiği durumlarda vurguyu üzerine aldığı söylemektedir: *güzel*ce [*çocuk*] vd. Tahir Nejat Gencan (2001: 87), sıfat olarak kullanılan *bolca*, *yumuşakça* ve *güzelce* kelimeleriyle dil adlarındaki (Almanca vd.) /+CA/ eklerinin vurgulu olduğunu ifade etmektedir. Haydar Ediskun (2017: 95), küçültme işlevinde kullanılan /+CA/ ekinin vurguyu üzerine çektiğini söyleyerek *bolca* [*yağmur*] ve *büyükce* [*ev*] örneklerini zikretmektedir. Ömer Demircan ise /+CA/ ekini, her ne kadar vurguyu üzerine almayan eklerden kabul etse de (1979: 157), şu örneklerde vurgulu olarak göstermiştir: *açıkça* (*biraz açık*) (1976a: 196), *düzce* (1976b: 403). Fakat Solok, Gencan, Ediskun ve Demircan'ın vermiş olduğu bu örneklerde de vurgu, /+CA/ ekinin önündeki hecelerdendir. Yani /+CA/ eki, her hâlükârda vurgusuzdur.

Dikkatlere sunulan bu ekler içinde /-mA-/ olumsuzluk eki, vurguyu kabul etmeyen en tipik eklerdendir ve bu hususta hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak vurgu üzerine yazılmış birçok kaynakta geniş zaman kipiyle birlikte kullanılan olumsuzluk ekinin vurguyu üzerine çektiği kaydedilmektedir (Banguoğlu 2011: 117; Ediskun 2017: 95; Ergin 2009: 295; Gencan 2001: 87). Bu kullanımlarda da vurgunun olumsuzluk ekinin önceki hece üzerinde olduğu kabul edilmelidir: *gelmem*, *okumazsın*, *gitmez*, *yazmayız*, *bakmazsınız* vd. 1. teklik şahıs çekiminde ikinci hecenin vurgulu söylenişinin mevzubahis eki isim-fiil ekine (/mA/), ifadeyi ise belirtili isim tamlaması kalıbına dönüştürmesi, ilk hecelerin vurgulu olduğunu gösteren bir husustur: *[benim] gelmem* fakat *[ben] gelmem*; *[benim] okumam* fakat *[ben] okumam* vd.

Yukarıdaki eklerin dışında zamir kökenli şahıs eklerinden /+(y)Xm/, /+sXn/, /+(y)Xz/, /+sXnXz/ ve /+lAr/ ekleri de vurguyu üzerine almayan eklerdendir: *yürümüşüm*, *ağlarsın*, *sevmeliyiz*, *düşüneceksiniz*, *duyuyorlar* vd.

Vurguyu üzerine almayan eklerin birçoğunun bir kelime/edat kalıntısı oldukları, bir başka deyişle, kullanıldıkları yapılarla birlikte “öbek vurgusu”na⁴ uydukları görülmektedir. Zamir kökenli şahıs eklerinin şahıs zamirlerinden, /-(X)yor/ ekinin *yori-* (*bugünkü yürü-*) fiilinden (*gel-e+yori-r* > *geleyor* > *geliyor*), /+DXr/ bildirme ekinin *dur-* ek-fiilinden geldiği bugün malumumuzdur (Börekçi 2005: 189). Benzer şekilde olumsuzluk eki olan /-mA-/ ekinin de Ana Türkçedeki *e-* (*yapma-*, *etme-*) fiiliyle /-m/ fiilden isim yapma ekinin kalıplaşmasından oluştuğu düşünülmektedir: *kelim edi* > *kelmedi* > *gelmedi* vd. (Tekin 2013: 209).

Her ne kadar ek olmasalar da burada vurguyu üzerine almayan “i-” ek-fiilinden ve “de” ile “ki” edatlarından da bahsetmek gerekir. Bu yapıların vurguyu üzerine almamaları da öbek vurgusu dolayısıyladır: *unutmuştu* (< *unutmuş* idi), *anacaktı* (*anacak* imiş), *kıyarsa* (*kıyar* ise); *insan* da, *güzellik* de; *baktı* ki, *Mehmet* ki... vd. “i-” ek-fiilinin vurgusuz olduğu dikkate alındığında vurgusuz ekler içinde değerlendirilen /-ken/ ekinin yeniden değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Esasen burada vurgusuz olan yapı /-ken/ eki değil “i-” ek-fiilidir.

Vurgusuz yapılar içinde “de” ve “ki” edatlarının özel bir yeri vardır. Çünkü bu edatların hatalı vurgulanışı anlamı değiştirebilmektedir. “Ev-de toplanmış.” cümlesinde “ev” kelimesinin vurgulu söylenişi (*Ev* de toplanmış.) “Başka yerlerle birlikte ev de toplanmış.” anlamını verir ve “de”, bağlama edatı olur. Fakat “de” vurgulu söylenirse (*Evde* toplanmış.) “Birileri evde bir araya gelmiş.” anlamı ortaya çıkar ve “de”, bulunma hâli eki olmuş olur: /+DA/. Benzer şekilde “Akşam-ki bizi hüznlendirdi.” cümlesinde “-şam” hecesinin vurgulu söylenişi (*Akşam* ki bizi hüznlendirdi.) “Bizi hüznlendiren akşam vaktidir.” anlamını verir ve “ki”, bağlama edatı olur. Fakat “ki” vurgulu söylenirse (*Akşamki* bizi hüznlendirdi.) “Akşamki [olay] bizi hüznlendirdi.” anlamı ortaya çıkar ve “ki”, sıfat yapan ek olmuş olur: /+ki/.

ÖBEK VURGUSU

Kendi içinde bir bütünlüğe sahip birden çok dil biriminin meydana getirdiği söz dizisi olarak tanımlanan “öbek” kavramı (Karaağaç 2013: 609), kısaca, tamlama yapılarını ve birleşik sözcükleri ifade etmektedir. Her ne kadar tamlama söz dizimsel, birleşik sözcük ise sözlüksel bir birim olsa da (Demircan 2001: 147), bu birimlerin vurguları müşterek bir görünüm arz etmektedir. Tamlama yapılarında hece vurgusundan ziyade öbek vurgusu ön plandadır. Bu kuruluşlarda öbek vurgusu belirten yani tamlayan unsur üzerindedir (Börekçi 2005: 190). Birleşik sözcüklerde de vurgu, birinci unsur üzerindedir ve bilhassa son hecelerde yer alır⁵.

- İsim ve sıfat tamlamalarında vurgu tamlayan unsorda ve bilhassa son hecededir: *sokağın* sessizliği, *Ali'nin* düşündüğü; *kırmızı* yelek, *anlattığı* öykü vd.
- İsim ve sıfat tamlaması görünümünde olan birleşik kelimelerde de vurgu tamlayan unsorda ve bilhassa son hecededir: *köpek* balığı, *civan*perçemi vd.
- Birleşik fiillerde de vurgu ilk unsurun üzerindedir: *emret-*, *inat et-*, *gelmiş ol-*, *yapmış bulun-* vd.

Vurgu kurallı birleşik fiil yapılarında da zarf-fiil ekinin içinde bulunduğu birinci unsur üzerindedir: *bakıver*⁻⁶, *yazabil-*, *öleyaz-* vd. /-(y)Xp/ zarf-fiil ekiyle kurulan birleşik fiillerde ise farklı bir durum söz konusudur. Vurgu asıl anlamıyla kullanılan fiil birleşimleriyle, biri yardımcı fiil olan birleşik fiilleri birbirinden ayırır: *koşup durdu* (*koştı ve durdu*), *koşup durdu* (*sürekli koştı*)⁷ (Demir 1996: 90).

- Bünyelerinde tamlama yapıları veya birleşik kelimeler gizli olan fakat günümüzde kalıplaşmış hâlleriyle kullanılan yapılarda da öbek vurgusu söz konusudur: *Erzurum* (< Arz-ı Rum), *Susurluk* [< su sığırılık (Tekin 1991: 4)], *bakıyor* (< bakıyorır), *gelmedi* [< kelim edi (Tekin 2013: 209)] vd.

CÜMLE VURGUSU

Cümle vurgusu; konuşma sırasında, cümlelerin anlamına bağlı olarak, kelimeler arasında yerini değiştirebilen ve kelimelerin, kelime öbeklerinin kendi vurgularından daha kuvvetli olan vurgudur (Eker 2017: 244). Cümle vurgusu cümleye verilmek istenen anlama göre yer değiştirdiği için bu vurguya “*değer vurgusu*” da denilmektedir (Ediskun 2017: 95). Türkçe cümlelerde vurgulanmak istenen unsur yükleme yaklaştırılır:

İzzet, bu akşam küçük teyzesini görmek için köye gidecek.

Bu akşam küçük teyzesini görmek için köye İzzet gidecek.

İzzet, küçük teyzesini görmek için köye bu akşam gidecek.

İzzet, bu akşam köye **küçük teyzesini görmek için** gidecek.

Bununla birlikte odaklama yapılarak da bir unsur vurgulanabilir. “Konuşucunun, bildirim işlemi sırasında dinleyicinin dikkatini çekmek istediği bilgi ya da bilgi öbekleri üzerinde yaptığı ton değişikliği olan odaklama” (Ergenç 1995: 25), başka dillerde de bulunduğu hâlde, Türkçeye özgü bir nitelik olarak kelime sırası değiştirilmeden de yapılabilir (Aksan 2007: 74):

İzzet, bu akşam küçük teyzesini görmek için köye gidecek. (Başkası değil.)

İzzet, **bu akşam** küçük teyzesini görmek için köye gidecek. (Başka zaman değil.)

İzzet, bu akşam **küçük teyzesini görmek için** köye gidecek. (Başka amaçla değil.)

İzzet, bu akşam küçük teyzesini görmek için **köye** gidecek. (Başka yere değil.)

İzzet, bu akşam küçük teyzesini görmek için köye **gidecek**. (Başka şey yapmayacak.)

FUAT KÖSERAİF VE OSMANLI TÜRKÇESİNDE VURGU ADLI MAKALESİ

Son dönem Osmanlı aydınları içinde dikkat çeken Fuat Köseraif; Mehmet Emin Yurdakul, Ziya Gökalp, Necip Asım ve Velet Çelebi gibi şair ve yazarlarla birlikte Türkçülük akımının temsilcilerinden sayılan ve Türkçenin sadeleşme tarihi içerisinde kendisine yer edinmiş olan bir şahsiyettir. Türk Derneği, Öz Dilimize Doğru, Yeni Türk ve Türk Dili-Belleten dergilerinde sade Türkçeyi gözetken yazılar yazan Köseraif (Ülkütaşır 1966: 23-25), bu yazılarında Türk diline, Türk etimolojisine dair görüşlerini açıklamıştır. Sade Türkçe adına yaptığı çalışmalar, ilerleyen yıllarda öz Türkçeci bir yaklaşımı yansıtmıştır. Hatta Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*’nda (1968: 117) Fuat Köseraif’i “*tasfiyeciliğin lideri*” olarak zikretmektedir. Köseraif, başlangıçta halk diline geçmiş olan Arapça ve Farsça kelimeleri Türkçe kabul ettiğini ifade etse de (Gökalp 1968: 117-118), 1930’lu yıllardan itibaren tamamıyla öz Türkçeci bir yaklaşımla yazılar kaleme almış, yabancı kökenli kelimeleri hiç kullanmamış ve bunların atılıp yerlerine öz Türkçe kelimelerin türetilmesini en aşırı şekilde savunmaya başlamıştır (Ülkütaşır 1966: 24; Ülkütaşır ve Akbayer 1982: 420). Köseraif’in yazılarında, bugün Türkçede tutunamamış olan ayrıt (imtiyaz), sorak (mesele), eşenle- (bahset-), eygi (eğilim), ücekle- (ses çıkar-), vurungu (atasözü), degey (temas), orun (makam) gibi kelimelerle bugün Türkçe sözlüğe girmiş olan ve anlamları bilinen fakat o yıllar için yeni sayılan çıkağ (çıkak, mahreç), etken, yargı, nitelik, inan gibi kelimeleri görmek mümkündür (Bu kelimeler için bk. Uçman 2022: 39-42). Bu yaklaşımına rağmen, Köseraif’in Cumhuriyet dönemiyle birlikte hız kazanan sadeleşme sürecine katkılarda bulunduğu da yadsınamaz.

Türk Dil Kurumunun merkez üyelerinden olup etimoloji kolu başkanlığı görevinde de bulunan Fuat Köseraif’in yayımlanmış olan tek eseri⁸ A. von Le Coq’tan tercüme ettiği *Türkçe Mani El Yazmaları*’dır (Ülkütaşır ve Akbayer 1982: 421). Bununla birlikte onun Türk dilinin ses ve şekil yapısı üzerine yazmış olduğu yazılar da dikkat

çekmektedir. Köseraif, bu yazılarında ses olaylarından benzeşme ve sertleşme⁹ konularına değinmiş, vurgu meselesine de açıklık getirmeye çalışmıştır.

Fuat Köseraif'in *Osmanlı Türkçesinde Vurgu* başlıklı makalesi (1327a; 1327b), onun önemli çalışmalarındandır. Türk Derneği dergisinin H 1327 (1909-1910) yılında çıkmış 1. ve 2. sayılarında yayımlanmış olan bu makale, vurgu bahsini konu edinen ve vurgu üzerine yapılan ilk tasnif denemesi olarak dikkat çeken bir çalışmadır.

Vurgu üzerine yapılan ilk tasnif çalışması, kaynaklarda Cevdet Kudret Solok'un *Türk Dilinde Vurgu Üzerinde Bir Taslak* (1939) başlıklı makalesi olarak gösterilmektedir (Boz 2002: 30). Solok da makalesinde "Bu bahis üzerinde şimdiye kadar hemen hiçbir çalışma yapılmamıştır. Ben, neşretmek cesaretini gösterdiğim bu notları hazırlarken başvuracak esaslı hiçbir kaynak bulamadım. Bu bahis üzerinde elime geçen tek yazı, Mithat Sadullah'ın gramer kitabındaki iki küçük sayfalık bilgisidir." demektedir (1939: 11). Mithat Sadullah Sander'in gramer çalışmasının 1920'li yıllarda yayımlandığı düşünülürse, Fuat Köseraif'in *Osmanlı Türkçesinde Vurgu* başlıklı makalesinin, mevcut bilgiler ışığında, vurgu bahsi üzerine yapılmış ilk tasnif çalışması olduğunu söylemek mümkündür. M. Şakir Ülkütaşır'ın da (1966: 23) bu makaleyi "sahasının yepyeni bir ilmi etüdü" sayması, bu görüşü desteklemektedir.

OSMANLI TÜRKÇESİNDE VURGU BAŞLIKLİ MAKALENİN ANA HATLARI

Fuat Köseraif'in makalesi, aralarında akrabalık ilişkisi bulunmayan kavimlerin dillerinin şekil bilgisel ve söz dizimsel bakımlardan farklılık arz ettiği, kavimlerin farklı düşünce dünyalarının, meselelere farklı açılardan yaklaşımlarının buna sebep olduğu ifade edilerek başlamaktadır. Devamında her dilin şekil bilgisel ve söz dizimsel görünümünün dışında bir de içsel yapısını ve durumunu ortaya koyan hususların (*keyfiyyat-ı ledünniyye*) bulunduğu belirtilmiş, bu hususların hecelerin kimisinin uzun kimisinin ise kısa olması şeklinde tezahür ettiği dile getirilmiştir. Köseraif'e göre dilin bu "*ledünni*" yapısının bir tezahürü de "*şidde-i savtiyye*" olarak adlandırılan "*vurgu*"dur (1327a: 36-37). Vurgu, dil uyumu yahut bir hecenin diğerinden uzun olmasından büsbütün farklı bir mevzudur. Bu açıklamayla öncelikle vurgunun "ne olmadığını" açıklayan Köseraif, akabinde vurgunun tanımını şöyle yapmaktadır: "*Vurgu, yani şidde-i savtiyye, kelimatı şive-i lisana göre söylerken sedanın bazı heceleri telaffuzda bilaihtiyar velakin mukannen bir surette ziyade bir şiddet sarfetmesine, yani o heceyi daha kuvvet ve ehemmiyetle ısdar eylemesine denir.*" (1327a: 38). Onun bu açıklaması, vurgu tanımında gördüğümüz "bir hecenin diğer hecelerden daha baskılı söylenmesi" durumuyla birleşmektedir. Vurgunun tanımından sonra ise bu bürün bilimsel unsurun fonemik yani anlam ayırt edici olduğu şu şekilde ifade edilmektedir:

"...şekil ve savtça birbirlerine benzeyen elfazın, vurgu önüne veya sonuna gelmekle, bayağı manasını değiştirir. Mesela "Fırar ettik." manasına olan "Kaçtık." sözünde vurgu son hece üzerinde yani "-tık"ıdır. Lakin vurguyu öne alınız, yani "kaç" hecesine bindirerek telaffuz edin; bakın ne oluyor! "Kaç idik?" manasını müfit olan "Kaçtık? = Kaç kişi idik?" sualini irat

etmiş olursunuz. Diğer bir misal ile dahi izah edelim. Mesela “Gözle.” kelimesi vurgulanmadıkça hiçbir manayı tayin etmez. Bu kelimeye yazıda rast gelecek olursanız, mefhumunu ancak siyak sibak ile anlamak mecburiyetinde bulunursunuz; çünkü hem “göz ile” demek olabilir hem de “gözlemek” mastarından emr-i hazırı teşkil edebilir. Vurguyu ilk hecesine, yani “göz” sözüne bindirirseniz, birinci manayı ifade eder. “İnsan gözle görür.” gibi. Fakat “Pusuya yat da düşmanı gözle.” cümlesinde vurgu “-le” üzerindedir.” (1327a: 38-39).

İlerleyen sayfalarda bu duruma iki örnek daha verilmiştir:

“Mesela “Seninle yalnız (yani تنها, kimse olmadığı hâlde) görüşmek istiyorum.” “Seninle yalnız görüşmek istiyorum (Maksadım ancak görüşmektir, başka bir şey değil.). “Sade ben değilim a!” “Bir sade kahve getir.” “Kimse gelmedi.” “Vazifesini bilen kimse böyle harekette bulunmaz.” (1327b: 54).

Verilen bu örneklerle vurgunun fonemik bir unsur olduğunu açıkça ifade eden Köseraif, vurgunun yerini tayin etmekte zorlanacak olan öğrenciler için bir yöntem önerisinde bulunmakta ve bunu şöyle ifade etmektedir:

“Baba, ana, kaşık, bıçak, almak, vermek, yapalım, sevdi ilh.” gibi kelimatta vurgu hep son hecededir; yani son heceleri daha kuvvetli, daha şiddetli söylüyorsunuzdur; sesiniz ile bunların üstüne vuruyor veya basıyorsunuz velhasıl bunları mutlaka daha ehemmiyetli bir surette telaffuz ediyorsunuzdur. Hâlbuki “yapma, gelme, kesmedi, görmedi” fiillerinde vurgu birinci hece üzerindedir. Bu hakikati daha belirtmek için lütfen bir de yanlış okuyun; yani vurguları münasebetsiz yerlere bindirin. O vakit işte yukarıda bahsettiğimiz şivedeki yabancıklık, o ecnebi çeşnisi derhâl kendini gösterir.” (1327a: 39).

Vurgunun ne olduğunu ve hangi bakımlardan önem arz ettiğini anlatan yukarıdaki satırlardan sonra Köseraif, “*Türkçede cari olan bütün vurgu kaidelerini istihraç ve zapt etmiş olmak iddiasında değilim.*” (1327a: 39) diyerek Türkçenin hafif vurgulu bir dil olduğunu ve bu konunun çok daha özel çalışmaları gerektirdiğini ifade etmiş ve vurgu konusunda birkaç dikkat çekici kuralı zikretmekle yetineceğini dile getirmiştir (1327a: 39-40). Köseraif’in zikrettiği vurgu kurallarını şu şekilde toplamak mümkündür (1327a: 40; 1327b: 53-57):

Kelime Vurgusu

1. Tek heceli kelimelerin tamamı vurguludur¹⁰: At, kuş vd.
2. Ekler müstakil hâllerıyla vurgusuzdur. Fakat kelimeye ek geldikçe vurgu sona doğru kaydığı için ekler de vurguyu üzerine almış olur¹¹: taşlık, oklu, kuşlar, senden vd.
3. İki heceden oluşan kelimelerde vurgu genellikle son hecededir: adım, uşak vd. Bununla birlikte ilk hecesi vurgulu olan iki heceli kelimeler de vardır¹²: peki, lakin, eğer, asla¹³, banka, lamba, banyo vd.
4. İlk hecesi vurgulu olan iki heceli kelimeler ek aldıklarında vurguları değişmez, fakat aldıkları ek de vurgulu olur: kuladan, teyzeyi¹⁴ vd.

5. Üç heceli isim ve sıfatların vurgusu genellikle sondadır: örümcek, yumurta, kırlangıç vd.

6. Bazı üç heceli kelimelerde vurgu son hece dışında da olabilir: kanepe, kundura, kaynana, kaynata, tulumba, kelepçe, görümce vd.

7. Bazı üç heceli kelimelerde ise vurgu hem başta hem sondadır: saksağan, Arnavut, kaydırak, kasırga vd.

8. Arapçadan alınmış olan “münfail” veznindeki isim ve sıfatlarda da vurgu başta ve sonda yer alır: münkeşif, mürtekip vd.

9. Birleşik kelimelerde vurgu ilk kelimenin son hecesindedir: Nişantaşı, kaplumbağa vd.

Vurguyu Almayan Ekler ve Edatlar

1. Olumsuzluk eki /-mA-/ → yapmadım, görmedi vd.

2. Bildirme eki /+DXr/ → güçtür, gençtir vd.

3. Bağlaç olan “dA” ve “ki” → sen de, dememiş miydi ki vd.

4. Ek-fiilin şartı olan /-sA/ → güzelse..., atarsa... vd.

5. Yapım eki veya eşitlik eki olan /+CA/ → Türkçe, insanca vd.

6. Vasıta eki olan /+lA/ ve /+lAn/ → babamla, geçinmekle, senlen vd.

7. Zamir kökenli şahıs ekleri → ihtiyarım, zekisin vd.

Çekimli Fiillerde Vurgu

1. Görülen geçmiş zaman çekiminde vurgu şahıs ekinin bulunduğu hece üzerindedir: sevdim, korktuk vd.

2. Görülen geçmiş zaman çekiminde kelime dört heceden fazla olursa orta hecelerden biri daha vurgulu olur. Bu durum diğer kipler için de geçerlidir: karşılaştırdım, ateşlendirdi, atıştırıyorlar vd.

3. Öğrenilen geçmiş zaman çekiminde vurgu /-mXş/ eki üzerindedir. Fakat 3. çokluk şahsı ifade eden /+lAr/ eki, birleşik çekimde ek-fiilden önce kullanılırsa vurgu /+lAr/ eki üzerinde olur: çevirmiştim, basmıştık, gelmişlerdi vd.

4. Şimdiki zaman çekiminde vurgu /-yor/ ekinin önündeki hecededir: geliyorum, açıyorsan vd.

5. Emir kipinin ikinci çokluk şahıs çekimi ile gereklilik kipinin çekiminde vurgu şahıs ekinden önceki hece üzerindedir: yapın, gücendirin, gelmeliyim vd.

6. İstek kipinin 1. teklik ve çokluk şahıs çekimi ile 3. çokluk şahıs çekiminde vurgu şahıs ekinin bulunduğu hece üzerindedir. 2. teklik ve çokluk şahıs ile 3. teklik şahıs çekiminde ise vurgu istek ekinin bulunduğu hece üzerindedir: *bileyim*, *kuralım*¹⁵, *bileler*; *sevesin*, *sanasınız*, *seve* vd.

7. Şart kipi vurguyu üzerinde bulundurur: *gelse*, *gitse* vd.

8. Gelecek zaman ve geniş zaman çekiminde vurgu şahıs ekli hecelerden önceki hece üzerindedir: *göreceksin*, *koşacaklar*; *gelirim*, *bozarsınız* vd.

9. Emir kipinin olumsuz üçüncü teklik şahıs çekiminde vurgu iki ayrı hecede bulunur. İlk vurgu olumsuzluk ekinden önce, ikinci vurgu ise son hecededir: *yapmayın*, *gitmesin* vd.

Çekimsiz Fiillerde Vurgu

1. /-(y)An/ ekli sıfat-fiil yapılarıyla /-(y)Xp/, /-(y)ArAk/ ve /-(y)AlI/ ekli zarf-fiil yapılarında vurgu son hecededir: *yapan*, *işiten*, *okuyup*, *gelip*, *vurarak*, *başlayalı* vd.

2. /-DXkçA/ ekli zarf-fiil yapılarında vurgu sondan ikinci hece üzerindedir: *yaptıkça*, *andıkça* vd.

METİNLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

1. Metinde köşeli parantez içerisinde verilen rakamlar, orijinal metnin sayfa numaralarını göstermektedir.

2. Metne tarafımızca eklenen açıklamalarda “H. N. (Hazırlayanın Notu)” kısaltması kullanılmıştır.

3. Orijinal metinde Fuat Köserai’ye ait olan dipnotlar yıldız işaretiyle (*) gösterilmiştir.

4. Metin hazırlanırken TDK Yazım Kılavuzu esas alınmıştır. Örneğin uzun ünlüler, düzeltme işaretinin kullanılma amacına uygun olarak gösterilmiş veya gösterilmemiştir: *aşikâr*, *âdem*, *kabîl*; *itiraf*, *riayet*, *beyan* vd.

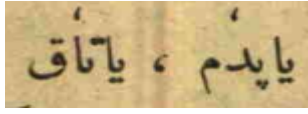
Türkçede de kullanılmakta olan Arapça ve Farsça tamlama yapıları birleşik yazılmıştır: *maatteessüf*, *sarfinazar*, *bilhassa* vd. Bununla birlikte Türkçeye geçmemiş olan tamlama yapılarında birleşik yazım tercih edilmemiştir: *muhtac-ı tarif*, *erbab-ı merak* vd.

Arapça orijinalleri çift “y” barındıran fakat Türkçeye geçerken ünsüz tekleşmesine uğrayan kelimeler, Türkçedeki kullanımlarına göre yazılmıştır: *mecburiyet*, *keyfiyet*, *ekseriya* vd. Türkçeye geçmemiş kelimelerde ise orijinal biçimlere sadık kalınmıştır: *kelamiyye*, *nahviyye*, *keyfiyyat* vd.

Türkçeye geçmiş olan Arapça ve Farsça kelimelerin sonundaki “b, c, d, g” ünsüzleri tonsuz karşılıklarına çevrilirken (*mürtekib* > *mürtekip* vd.) Türkçeye geçmemiş olan kelimelerdeki ünsüzler olduğu gibi bırakılmıştır (*müsteid* vd.).

Asılları tek heceli olup çift ünsüzle biten alıntı kelimelerden Türkçeye geçmiş olanlar Türkçedeki kullanımlarına göre yazılmıştır: *fikir*, *nefiy*, *kavim* vd. Türkçeye geçmemiş olanlar ise olduğu gibi bırakılmıştır: *cezr* vd.

5. Fuat Köseraif, makalesinde kelimelerin vurgulu hecelerini şu şekilde göstermiştir:

Yapılan bu çalışmada ise, kesme işaretiyle karışma durumunu önlemek amacıyla bu işaret kullanılmamıştır. Vurgu üzerine kaleme alınmış birçok çalışmada kullanılan “altını çizme” yöntemiyle vurgulu heceler gösterilmiştir.

METİN

[36]

Osmanlı Türkçesinde Vurgu¹⁶

Diller birbirinden pek farklıdır; o kadar ki insan bilmediği yabancı bir lisanı anlamaz. Buna sebep o dilin servetini teşkil eden kelimelerin asıllarındaki ihtilaf olduğu muhtac-ı tarif görülmeyecek derecede aşikârdır. Bir de söz ile fikrin arasındaki münasebet birbirinden müstakil farz edilemeyecek kadar sıkı olduğundan cinsçe akraba bulunmayan kavimler, cümle-i kelamiyyelerini tertipte de bittabi tehalüf gösterirler. Çünkü başka türlü tasavvur veya aynı şeyi başka bir noktainazardan mütalaa ettikleri için, kelimelerini icat ve teşkilde ona göre biçerler, sonra da bunlar ile düşünmek mecburiyetinde bulunduklarından, silsile-i fikriyyeleri dahi kendilerine mahsus bir tarz ve intizam alır. İşte birinci şık, lisanlar arasında kavaid-i sarfiyyenin ve ikinci şık ise kavaid-i nahviyyenin birbirinden farklı olmasına başlıca sebeptir. Bundan sarfınazar, her dilin yine kendisine göre daha gizlice bazı ahvali, keyfiyyat-ı ledünniyyesi vardır. Hatta bu hususat bir kelimeyi terkip eden hecelere bile icra-yı nüfuz etmektedir. Bu kabîlden olmak üzere şunu zikredebiliriz: Birtakım dillerde heceler birbirine nispet edilerek aynı kıymette addedilmez; kimine uzun kimine kısa denir. Zaten meçhulümüz olmayan şu keyfiyeti, maksadı izah için, daha canlıca tasvir edelim. Mesela yorgun bir âdemin uzun bir “of” veyahut meramına nail olanın ferahlı bir “oh” demesi vardır ki, bu heceyi uzatmakta nevema bir haz duyar. Sonra birdenbire taaccübe düşen bir âdemin de fevren kısa bir “ay” diye beyan-ı hayret

eylediği nazar-ı mütalaaya alınacak olursa, itiraf ederiz ki hecelerin kimi uzun kimi kısa okunduğu veya okunabileceği kabil-i inkâr değildir. Biraz kabaca seçilmiş şu misaller ile kısaca anlatmak istediğimiz keyfiyet, yani hecelerin uzun ve kısa olmak üzere iki muhtelif cinse [37] tefriki, bazı dillerin kavaid-i aruziyyesini tedvine bilhassa medar olmuştur. Şu kadar var ki “müddet-i tınnet” diye tesmiye edeceğimiz şu hassa-i mümtaze yine her dilde ayniyet üzere vaki değildir. Kiminde istidadat-ı terkiyyesi iktizasından olarak sırf tabii, kiminde de itibaridir. Maksadımız müddet-i tınnetten “tonalite metrik”ten bahsetmek değildir; lakin yine hecelerde görülen diğer bir keyfiyeti nazarıdikkate arz etmektir ki, ona Türkçe “vurgu” lisan-ı ıstılahta “şidde-i savtiyye” ve Fransızca “accent tonique” deniyor. Elbette dikkat edilmiştir: Bir A[r]navut bir Arap bir Laz Türkçeyi aynı surette telaffuz etmez; bahusus ecnebiler kelimelerimizi daha da yanlış söylerler. Buna alelittlak dili dönmüyor demekle iktifa ederiz. Vâkıâ bazen gerçekten dilin dönmediği olur; fakat birçok defalar dil dönmekle beraber telaffuz yine garabetini kaybetmez. Hatta yukarıda zikrettiğimiz müddet-i tınnet, yani hecelerin kısa veya uzun okunması kaziyesine riayet edildiği hâlde bile o yabancı çeşnisi bir türlü zayı olmak istemez. Acaba bunun hikmeti nedir?

Şu suale bir cevab-ı vecih vermek için evvela vurgunun ne olduğunu anlamaklığımız iktiza eder; zira bu işte başlıca zi-methaldir.

Su-i tefehhüme sebebiyet vermemek için ilk önce vurgunun “ne olmadığını” tayin edelim; çünkü zararı defetmek faydayı mucip olur. Yukarıda hecelerin uzunluğunun veya kısalığının, yani müddet-i tınnetin, vurgu ile hem-mana olmadığı açıkça beyan edilmişti; binaenaleyh bunu yeniden izaha hacet yoktur. Bir de bahusus Türkçemizde, “ahenk-i hecai” denilir bir keyfiyet vardır ki ona göre bir kelime ince bir savt ile başlarsa, kalın olarak biter*¹⁷ silik, ilik; suluk, ılık; sevinç, kılınç; evler, konaklar gibi.

Bu hususiyet dilimizin mühim kaidelerinden birini teşkil etmek ve binaenaleyh az çok malum olmak hasebiyle burada ziyad-ı tafsilata girişmeyip vurgunun katiyen bu ahenk-i hecai ile bir ilişkisi olmadığını zikrederek geçiyorum. Fransızca [38] bilenler bazı saitelere daha açık veya daha kapalı bir surette okutmak için “aksan” istimal edildiğine vâkıftırlar. Vurgunun bu aksanlarla dahi münasebeti yoktur.

Melhuz mahzurların bu suretle mümkün mertebe önünü aldıktan sonra şimdi de vurgunun ne olduğunu tayine çalışalım. Fenn-i lisan ile uğraşanlar kelimelerin tahavvülatını badi bunun ne derece mühim bir amil olduğunu bilirler. Fakat bir taraftan tahripkâr ve diğer taraftan terakkiye medar olan tesir nüfuzunu burada mufassalan anlatmak, şüphe yok ki, sadetten dışarı çıkmak olur; zira niyetimiz dilimizde mevcudiyetini yalnız irae ve ispat etmekten ibarettir. Ne olduğunu evvela kısaca söyleyeyim, sonra da misal ile izah edeyim: Vurgu, yani şidde-i savtiyye, kelimatı şive-i lisana göre söylerken sedanın bazı heceleri telaffuzda bilaihtiyar ve

* Kaide-i mezkûre, baladaki şekli ifade üzere hakikat-i hâle tamamen mutabık değildir. Ancak üstünkörü olmak üzere doğrudur ve şimdilik maksadımız için kafidir.

lakin mukannen bir surette ziyade bir şiddet sarf etmesine, yani o heceyi daha kuvvet ve ehemmiyetle ısdar eylemesine denir. Mesela “geldim, yaptım, yata” sözlerinde kelimenin son hecesine, yani “-dim/-tım, -tak” lahikalarına ziyade basarsınız, değil mi?* Hâlbuki “gelmedim” dediğiniz vakit sesiniz ile kelimenin ilk hecesi olan “gel” cezrine daha ziyade ehemmiyet ve kuvvet verirsiniz. Bu keyfiyet o kadar açık ve meydandadır ki, inkâr götüremez. Çünkü şekil ve savtça birbirlerine benzeyen elfazın, vurgu önüne veya sonuna gelmekle, bayağı manasını değiştirir. Mesela “Fırar ettik.” manasına olan “Kaçtık.” sözünde vurgu son hece üzerinde yani “-tık” tadır. Lakin vurguyu öne alınız, yani “kaç” hecesine bindirerek telaffuz edin; bakın ne oluyor! “Kaç idik?” manasını müfit olan “Kaçtık? = Kaç kişi idik?” sualini irat etmiş olursunuz. Diğer bir misal ile dahi izah edelim. Mesela “Gözle.” kelimesi vurgulanmadıkça hiçbir manayı tayin [39] etmez. Bu kelimeye yazıda rast gelecek olursanız, mefhumunu ancak siyak sibak ile anlamak mecburiyetinde bulunursunuz; çünkü hem “göz ile” demek olabilir hem de “gözlemek” mastarından emr-i hazırı teşkil edebilir. Vurguyu ilk hecesine, yani “göz” sözüne bindirirseniz, birinci manayı ifade eder. “İnsan gözle görür.” gibi. Fakat “Pusuya yat da düşmanı gözle.” cümlesinde vurgu “-le” üzerindedir. Ümit ederim ki şu misallerim ile vurgunun ne olduğunu anlatmağa muktedir olmuşumdur. Şayet muhterem kariim henüz keyfiyeti tamamıyla sezemedi ise bir de şu usule müracaat etmesini tavsiye eylerim. “Baba, ana, kaşık, bıçak, almak, vermek, yapalım, sevdi ilh.” gibi kelimatta vurgu hep son hecededir; yani son heceleri daha kuvvetli, daha şiddetli söylüyorsunuzdur; sesiniz ile bunların üstüne vuruyor veya basıyorsunuz velhasıl bunları mutlaka daha ehemmiyetli bir surette telaffuz ediyorsunuzdur. Hâlbuki “yapma, gelme, kesmedi, görmedi” fiillerinde vurgu birinci hece üzerindedir. Bu hakikati daha belirtmek için lütfen bir de yanlış okuyun; yani vurguları münasebetsiz yerlere bindirin. O vakit işte yukarıda bahsettiğimiz şivedeki yabancıklık, o ecnebi çeşnisi derhâl kendini gösterir. Zira dillerin birçoğunda mesela Almancada, Islavcada, Macarcada vurgu aynı suretle mevcuttur; şu kadar var ki bu ayniyet kavaid-i hususiyyelerini şamil değildir; yani kelime dâhilinde biz başka heceleri vurgularız, onlar başkalarını! İşte kendi lisanına mahsus itiyadat-ı telaffuziyyeyi diğer bir lisana nakledince, tabiidir ki o dilde bir garabet teşkil edilmiş olur. Hâlbuki doğru olarak bir heceyi ne kadar şiddetle vurgulasanız, bu hususta ne kadar mübalağa etseniz, hiçbir tenafür hasıl olmaz; kelimenin hüviyeti asla bozulmaz.

Türkçede cari olan bütün vurgu kaidelerini istihraç ve zapt etmiş olmak iddiasında değilim. Zaten lisanımızda vurgu pek şiddetle mahsus olmadığından bunları [40] her türlü itirazdan salim bir surette tedvin etmek, hayli tettebbuat-ı hususiyyeye mütevakkıftır. Hâlbuki bundan takriben sekiz sene evvel Türkçe bir sarf ve nahiv telifi emelinde bulunduğum esnalarda böyle bir iki kaideyi keşfedebilmiş ve lakin maatteessüf mezkûr sarf ve nahvi bitirmeğe müktesebat-ı lisaniyyem kâfi gelmediği için çar naçar eseri şöyle bir yana bırakıp Osmanlı Türkçesinden gayri sair Türkçeleri

* Vurgulu hecelerin hangileri olduğunu iyice belli etmek için üzerlerine şu işareti koyuyoruz: “ ‘ ”.

tetebbuya mecburiyet görmüş idim. Şimdi ise böyle husisi meşguliyetlere vaktim katan müsait olmadığından hiç olmazsa şu vurgulara ait kavaidi bulup meydana koymağı erbab-ı meraka arz ve havale etmekle maksada daha ziyade hizmet etmiş olmak ümidindeyim. Benim bulabildiğim başlıca birkaç kaide ber-vech-i atidir.

1) Bir heceden ibaret cümle kelimeler vurguludur. At, kuş, ok, kır, bir, on, güç... gibi.

2) Zamirler, edatlar ve bilcümle lahikalar haddizatında vurgusuzdurlar. Fakat bir kelimeye iltihak eylediklerinde -o kelime kaç heceden ibaret olursa olsun- behemehâl ma-kablindeki hecenin vurgusunu kendi üzerine alırlar. Taş, taşlık; ok, oklu; kuş, kuşlar; üç, üçer; kes, kesti; yap, yaptın; ses, sessiz; ev, evde; sen, senden; senden güzelcedir; ondan kötücedir.

İstisna: Edat-ı haber olan “-dir”; edat-ı atıf olup dahi manasına gelen “de”; edat-ı beyan ve rabıt olan “ki”ler; edat-ı şart olan “-se”; lahika-i beyaniyye olup gibi manasını ifade eden “-ce”; edat-ı rabıt ve alet olan “-le”, “-ile”, “-len”ler ve zamair-i şahsiyye, bitiştikleri kelimenin vurgusunu katiyen deyiştirmezler ve kendileri de vurgusuz okunurlar.

-sonu var-

[53]

Osmanlı Türkçesinde Vurgu¹⁸

-Mabat-

“-dir”: Güçtür; gençtir; saat kaçtır?

“de”: Sen de güzelsin ben de. Kolum da kırıldı kanadım da.*

Edat-ı beyan olan “ki”: Ona zaten dememiş miydi ki bu suretle mübahase olamaz!

Edat-ı rabıt olan “ki”: Belki bir saadettir ki biz ona ceza diyoruz.*

“-se”: Güzelse herkes sever. Atarsa kırılır.*

“-ce”: Türkçe söyler. İnsanca davrandı.*

Zamair-i şahsiyye: İhtiyarım. Zekisin. Acemiyiz. Nazıksiniz.

[54]

* Tabiidir ki edat-ı zarf olan “-de” vurguyu üzerine alır (Numara ikiye nazar oluna.): Evdedir. Sendedir.

* Edat-ı iltizam olan “ki” vurguyu üzerine alır: Vaktiyle haber veriniz ki biz de yetişebilelim. İzin ver ki otursun.

Edat-ı teessür olan “ki” kezaik vurguyu üzerine alır: Ne yaptım ki. Dediğini anlamıyorum ki.

* Edat-ı temenni olan “-se” vurguyu üzerine alır. Ah gelse. Keşke gitse.

* Edat-ı tafsil olan “-ce” vurguyu üzerine alır. Benden güzelcedir. Ondan büyükcedir.

3) İki heceden mürekkep isim, sıfat, edat vesair kelimelerde vurgu umumiyetle ikinci hecededir: Adım, uşak, çatal, bıçak, tavuk, gelmek, gitmek, konmak.

İstisna: Bazı iki heceli edevat ve kelimelerin vurgusu birinci hecededir. Ve bunlar ekseriyetle teraşsuhat-ı ecnebiyyedendir:¹⁹ peki, belki, lakin, yani, dellal, eğer, imdi, bari, şayet, sanki, aynı, tıpkı, katan, asla, nice, amma, zira, elbet, ancak, nasıl, sonra, hâlâ, şimdi, demin, gerçi, ekser, nerde, orda, burda, şurda²⁰, onca, bunca, şunca, hani, hangi, niçin, soba, sopa, harta, kola, kanto, banka, banda, mantı, lando, bono, ciro, kalfa, banyo, caba, çapa, tabla, tıpa, bora, hora, Mora, kama, yağma, dama, mayna, yayla, kışla, vişne, zula, tavla, kula (kala), lambda, lavta, langa, maşa, kasa, tefne (defne)... gibi.

İhtar: İsim, sıfat ve edevatların bazısı kullanışa göre vurgularını değiştirirler. Mesela “Seninle yalnız (yani تنها, kimse olmadığı hâlde) görüşmek istiyorum.” “Seninle yalnız görüşmek istiyorum (Maksadım ancak görüşmektir, başka bir şey değil.).” “Sade ben değilim a!” “Bir sade kahve getir.” “Kimse gelmedi.” “Vazifesini bilen kimse böyle harekette bulunmaz.”

4) İki heceli olup vurgusu birincisinde olan kelimelere edevat ve lahikalar iltihak edince kelimenin vurgusunu tebdil etmeksizin kendileri dahi vurgulu okunurlar. Mesela: “Kışlaya gitti.” “Kuladan indi.” “Maşayı verdi.”

[55]

5) Üç heceli isim ve sıfatların vurgusu umumiyetle sondadır. Örümcek, yumurta, entari, tomurcuk, karanfil, kenevir, armağan, bilezik, kırlangıç, yumuşak, buluşk, minare, akıntı ve ilh.

6) Ecnebiden dilimize geçmiş birçok üç heceli kelimeler ile beraber, asıl Türkçe olanlardan dahi bazıları vurguyu gâh başta gâh ortada ve birtakımı da hem başta hem sonda arz ederler.

Vurgusu başta olan kelimelere misal: Kanepe, muşmula, konçina, kundura, makara, maşale (meşale), curcuna, salata, depozit, kaynana (kaim ana)²¹, kaynata (kaim ata)²², çalpara, hoppala, Maltepe ve ilh.

Ortası vurgulu olanlara misal: Tulumba, kelepçe, görümce, iskemle, sandalye, fasulye, börülce, işkembe, palaska, madalya, karınca, kapanca, balına (balığı), Sapanca, patates, domates, kuluçka, kadirga, muşamba, (muşamma), Çatalca, İsviçre, usturpa ve ilh.

Ve bazı esma-i mürekkebede: Nişantaşı, kaplumbağa, Ortaköy gibi.

Vurgusu hem başta hem sonda olanlara misal: Saksağan, savacı, tablakâr, Arnavut, kaydırak, ser-name, İbrani, maşrapa, iskarpın, kasırğa, sakırğa, atmaca, çingirak, ser-nigûn, servistan, sikke-zen, [56] Kanlıca, Sütlüce, galiba ilh.*

Arapçadan alınma “münfail” veznindeki isim ve sıfatlar hem başta ve hem sonda vurgu gösterirler: Müsteid, münkeşif, mürtekip gibi.

7) Mastar ve fiillerdeki vurgu, isimler ile sıfatlar hakkında vazedilmiş olan kavaide ekseriyetle tevafuk eder.

Mazi-i şuhudide vurgu umumiyetle edevat üzerindedir: Sevdim, yaptın, korktuk, kaçtılar gibi.

Fakat fiil dört heceden ziyade olursa o hâlde ortasına dahi bir vurgu konur: Karşılaştırdım, ateşlendirdi gibi.

Bu hâl ekseriya diğer sig[a-i] fiiliyyede de caridir.

Mazi-i naklide vurgu “-miş” edatı üzerindedir: Çevirmiştim, basmıştık, etmiştiler. Fakat cem-i gaipite takdim ve tehir vaki olursa “-ler”e biner: Gelmişlerdi gibi.

Siga-i hâlde vurgu “-yor” edat-ı hâlî önündeki hecededir: Geliyorum, acıyorsan, kazıyor, atıştırıyorlar gibi.

Emr-i hazır ve fiil-i vücubilerde vurgu zamairi mütekaddim hecenin üzerindedir: Yapın, gelin, gücendirin, gelmeliyim, [a]lmalısınız gibi.

Fiil-i iltizamının müfret ve cemi mütekellimiyle cemi gaibinde vurgu zamir-i fiilin [57] üzerinde ve cemi muhatapla müfret gaibinde “-e” veya “-ye” edatı üzerindedir: Bileyim²³, bileler, kuralım, seve, sevesin²⁴, sanasınız gibi.

Fiil-i istikbal ile fiil-i muzaride vurgu kök (yani cezr veya madde-i asliye) ile zamirin beynindeki ara edatı üstündedir. Ancak cem-i gaipite “-ler” zamirine geçer²⁵: Olaçağım, göreceksin, alacak, koşacaklar, gidecekler, gelirim, katarsın, biçer, sıvarız, bozarsınız, kırarlar...

Bilcümle sig[a-i] menfide [vurgu] edat-ı nefiy olan “-me”nin önündeki hecededir: Yapmadım, sevmedin, görmedi, almayacaktık, görmeyecektik, kırmamalıydınız, vurmayacaklardı... Nehy-i gaipite son hece dahi vurgulanır: Yapmayın, gitmesin gibi.

İsm-i fail, ism-i meful, mübalağa ile ism-i fail ve siga-i atfiyye, hâliyye, tevkitiyyede vurgu son hece üzerindedir: Yapan, işiten, solugan, dalgıç, bilgiç, okuyup, gelip, vurarak, atarak, oldukta, sordukta gibi.

* Dikkat edilirse birden ziyade vurgulu kelimelerin her iki vurgusu aynı kuvvette olmadığı ve bazılarında baştaki ve diğerlerinde sondaki vurgunun daha şiddetle telaffuz edildiği duyulur.

Siga-i takibiyyede vurgu “-ce” ve siga-i taliiyyede “-le” lahikasının önündeki hecededir: Yaptıkça, andıkça, gittikçe, almakla, geçinmekle, getirmekle gibi.

Siga-i iptidaîyyede vurgu “-li” lahikasının üstündedir: Başlayalı, devireli, süzeli gibi.

R. F.

Son

SONUÇ

Vurgu, diğer parçalar üstü ses birimleriyle birlikte anlam bütünlüğünü temin eden ve konuşmanın tabii seyrini koruyan unsurlardandır. Her ne kadar hafif vurgulu bir dil olsa da, Türk dilinde de vurgu özel bir görünüme sahiptir. Bu özel görünüm dolayısıyla Türk dilinde vurgu üzerine birçok çalışma kaleme alınmış, bu çalışmalarda birtakım tasnif denemelerinde bulunulmuştur. Bugünkü bilgilerimizle, bu tasnif denemelerinin ilki, Fuat Köseraif'in *Osmanlı Türkçesinde Vurgu* başlıklı makalesidir. Türk Derneği dergisinin H 1327 (1909-1910) yılında çıkmış 1. ve 2. sayılarında yayımlanmış olan bu makalede yapılan tasnif denemesi, kendisinden sonra yapılmış olan tasniflerle pek çok noktada birleşmektedir. Bununla birlikte Köseraif'in tasnifinde bazı farklı değerlendirmeler de göze çarpmaktadır. Bu farklı değerlendirmeler şöyle sıralanabilir:

1. Tasnifte *anne* (1327a: 39), *sopa* (1327b: 54), *kanepe*, *sakırğa* (1327b: 55) gibi kelimelerdeki vurgulu heceler günümüzdeki genel kabulden farklıdır. Güncel kaynaklarda bu kelimelerin vurgulu heceleri şöyle değerlendirilmektedir: *anne* (Börekçi 2005: 191; Ergenç 1995: 65), *sopa* (Ergenç 1995: 344), *kanepe* (Ergenç 1995: 221), *sakırğa* (Ergenç 1995: 326).

2. Tasnifte “gibi” anlamı katan /+CA/ eşitlik ekinin vurgusuz olduğu ifade edilmiş (1327a: 40) fakat “*tafsil edatı*” olarak adlandırılan ve “daha” manası katarak karşılaştırma işleviyle kullanılan /+CA/ ekinin vurgulu olduğu belirtilmiştir (1327b: 53): “Benden güzelcedir.”, “Ondan büyükcedir.” Fakat bu ek, hangi işlevde kullanıldığına bakılmaksızın vurgusuz olarak değerlendirilmektedir (Börekçi 2005: 189; Eker 2017: 243).

3. Tasnifte Farsça kökenli “ki” edatının vurgusuz olduğu ifade edilmesine rağmen “istek/emir” çekimli yapıları bağlayan ve “*edat-ı iltizam*” olarak adlandırılan “ki” edatının vurguyu üzerine aldığı söylenmiştir (1327b: 53): “İzin ver ki otursun.” Bunun yanında cümlelerin sonunda kullanılan ve makalede “*edat-ı teessür*” olarak adlandırılan “ki” edatının da vurguyu üzerine aldığı söylenmiştir (1327b: 53): “Ne yaptım ki!” Esasen buradaki “ki” edatı, “şüphe” ve “tereddüt” işlevleriyle kullanılan Türkçe kökenli “erki” edatının günümüzdeki biçimidir (Çağatay 1963: 245). Esasen

burada zikredilen “ki” edatlarının hiçbirisi, vurguyu üzerine almamaktadır: “İzin ver ki otursun.”, “Ne yaptım ki!”

4. Tasnifte ilk hecesi vurgulu olan kelimeler ek aldığı anda aldığı eklerin de vurgulu olduğu ifade edilmiştir (1327b: 54): *kışlaya*, *teyzeyi* vd. Benzer şekilde, bir kısmı “münfail” vezninde olan bazı üç heceli kelimelerde de vurgunun hem başta hem de sonda olduğu belirtilmiştir: *münkeşif*, *kaydırak*, *sakırğa* vd. Vurgu diğer hecelerden daha baskılı söylenen hece üzerindeki baskıdır. Dolayısıyla bir kelime yalnızca tek bir vurgulu heceden bahsedilmelidir: *kışlaya*, *teyzeyi*, *münkeşif*, *kaydırak*, *sakırğa* vd.

5. Tasnifte dört heceden fazla olan fiil çekimlerinde vurgunun iki ayrı hecede bulunduğu söylenmiştir (1327b: 56): *karşılaştırdım*, *atıştırıyorlar* vd. Bu çekimlerde de vurgu yalnızca tek bir hece üzerindedir: *karşılaştırdım*, *atıştırıyorlar* vd.

6. Tasnifte istek kipinin 1. teklik ve çokluk şahıs çekimleriyle 3. çokluk şahıs çekimlerinde vurgunun son hecede olduğu ifade edilmiştir (1327b: 57): *bileyim*, *kuralım*²⁶, *bileler*. Fakat bu çekimlerde orta heceler vurguludur: *bileyim*, *kuralım*, *bileler*. Son hecelerin vurgulu söylenişi bu eklerin iyelik ekleriyle karışmasına sebebiyet verebilir.

7. Tasnifte emir kipinin olumsuz üçüncü teklik şahıs çekiminde vurgunun iki ayrı hecede bulunduğu belirtilmiştir (1327b: 57): *yapmayın*, *gitmesin* vd. Bu örneklerde yalnızca ilk heceler vurguludur: *yapmayın*, *gitmesin* vd.

8. Tasnifte /-(y)ArAk/ ekli zarf-fiil yapılarında vurgunun son hecede olduğu söylenmiştir: *vurarak*, *atarak* vd. Bu örneklerde vurgu son heceden önceki hece üzerindedir (Börekçi 2005: 189): *vurarak*, *atarak* vd.

KISALTMALAR

Ar.	Arapça
bs.	baskı
Far.	Farsça
H	hicri
H. N.	Hazırlayanın Notu
İng.	İngilizce
Ör.	Örneğin
vd.	ve diğerleri

KAYNAKÇA

- AKSAN, D. (2007). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını* (5. bs.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSAN, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (C. II). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BANGUOĞLU, T. (2011). *Türkçenin Grameri* (9. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BOZ, E. (2002). "Türkiye Türkçesinde Uzun Ünlülerde Vurgu". *İlmî Araştırmalar*, 14: 29-36.
- BÖREKÇİ, M. (2005). "Türkçede Vurgu-Tonlama-Ölçü-Anlam İlişkisi". *Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12: 187-207.
- COŞKUN, M. V. (2000). "Türkiye Türkçesinde Vurgu, Ton ve Ezgi". *Türk Dili*, 584: 126-130.
- ÇAĞATAY, S. (1963). "Türkçede ki-erki". *TDAY Belleten*, 11/1963: 245-250.
- ÇATIKKAŞ, A. (2001). *Üniversiteler İçin Örnekli ve Uygulamalı Türk Dili Kılavuzu* (3. baskı). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- ÇELEBİ, S. ve BÖREKÇİ, M. (2020). "Türkçe Sözlüklerin Sözcük Vurgusu Bakımından Karşılaştırılması". *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6/1: 187-200.
- DEMİRCAN, Ö. (1975). "Türk Dilinde Vurgu: Sözcük Vurgusu". *Türk Dili*, 31/284: 333-339.
- DEMİRCAN, Ö. (1976a). "Türk Dilinde Ek Vurgusu". *Türk Dili*, 33/294: 196-200.
- DEMİRCAN, Ö. (1976b). "Türkiye Yer Adlarında Vurgu". *Türk Dili*, 34/300: 402-411.
- DEMİRCAN, Ö. (1979). "Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama". *TDAY Belleten*, 26/27 (1978/1979): 157-163.
- DEMİRCAN, Ö. (2001). *Türkçenin Ses Dizimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- DEMİR, N. (1996). "Birleşik Fiiller ve Vurgu: -iver Şeklinin Görevlerini Tespitte Vurgunun Rolü". *TDAY Belleten*, 42 (1996): 83-94.
- EDİSKUN, H. (2017). *Yeni Türk Dilbilgisi* (13. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKER, S. (2017). *Çağdaş Türk Dili* (11. baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGENÇ, İ. (1995). *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*. Ankara: Simurg Yayınları.
- ERGİN, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- GENCAN, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GÖKALP, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları* (7. baskı). İstanbul: Varlık Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARA, F. ve BÖREKÇİ, M. (2022). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Parçalar Üstü Ses Birimlerinin Önemi". *Prof. Dr. Kerime Üstünoğlu Armağanı*. (ed. Hasene Aydın ve İbrahim Karahancı). İstanbul: Efe Akademi Yayınları, 383-401.
- KORKMAZ, Z. vd. (2010). *Türk Dili ve Kompozisyon* (4. baskı). Bursa: Ekin Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2017). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü* (5. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÖSERAİF, F. (1327a). "Osmanlı Türkçesinde vurgu [1]". *Türk Derneği*, 1: 36-40.
- KÖSERAİF, F. (1327b). "Osmanlı Türkçesinde vurgu [2]". *Türk Derneği*, 2: 53-57.
- MANSUROĞLU, M. (1942). "K. Grønbech – Türkçe ve Moğolcada Vurgu". *Türkiyat Mecmuası*, 7: 345-347.
- SOLOK, C. K. (1939). "Türk Dilinde Vurgu Üzerinde Bir Taslak". *Varlık*, 7/136: 11-14.
- TEKİN, T. (1991). "Türkçede Kelime Vurgusu Kuralları". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1991: 1-4.
- TEKİN, T. (2013). "Olumsuzluk Eki -ma/-me'nin Etimolojisi". *Makaleler I - Altayistik* (C. I). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 207-211.
- UÇMAN, A. (1995). "Rıza Tevfik'e Mektuplar: VI – Fuad Köseraif, Midhat Cemal ve O. Seyfi Orhon'dan". *Tarih ve Toplum*, 24/142: 10-15.

- UÇMAN, A. (2022). "Türkçede "Benzeşme ve Sertleşme" Üzerine Fuat Köserâif'ten Rıza Tevfik'e İki Mektup". *Türk Dili*, 848: 34-46.
- ÜÇÖK, N. (2007). *Genel Fonetik (Ana Çizgileri)*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Ş. (1966). "Fuat Köseraif ve Dilde Tasfiyecilik Cereyanı". *Türk Kültürü*, 48: 22-25.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Ş. ve AKBAYAR, N. (1982). "Fuad Köseraif". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (C. V). İstanbul: Dergâh Yayınları, 420-421.

AÇIKLAMALAR

- ¹ Tahsin Banguoğlu (2011: 121-123) ve Tahir Nejat Gencan (2001: 90-92) "uyum (ahenk) vurgusu" ve "berkitme vurgusu"ndan da bahsetmektedir. Gencan (2001: 90-91) "dize (mısra) vurgusu" ile "ünlem vurgusu"nu da zikretmiştir.
- ² Ekleşmenin bir ayağını temsil eden türemiş sözcüklerin vurgulanışı, aldıkları eklerin vurgulu olup olmamasına bağlıdır. Örneğin /+IXK/ gibi vurgulu ekler, kendilerinden önceki hecede bulunan vurguyu üzerine çeker. Bundan dolayı "Son hecedeki sözcük vurgusu, sözcüğe eklenen vurgulu eke geçer." demek daha doğru olacaktır (Demircan 1979: 157).
- ³ Kaare Grønbech, Türkçedeki vurgunun daima seçimli olduğunu, vurgunun belli bir kelimenin belli bir kısmında bulunmadığını, heyecan ifade eden ve yerini değiştiren bir şey olduğunu ifade etmektedir (Mansuroğlu 1942: 346). Fakat Türkçede doğal (tabii) vurgunun mevcut olduğu ve yerini, özel sebepler hariç, değiştirmedeği açıktır.
- ⁴ Öbek vurgusu için sıradaki *Öbek Vurgusu* başlığına müracaat edilebilir.
- ⁵ İki kelimeden oluşan hitap ve ünvan gruplarında ise farklı bir durum söz konusudur. Vurgu, birinci unsurun son hecesi ile ikinci unsurun ilk hecesinde yer alır: *Mustafa Kemal, Muhammet Raşit, Mehmet Usta, Fatma Hanım* vd.
- ⁶ Nurettin Demir (1996: 90-91); tezlilik, çabukluk bildiren "ver-" tasvirî fiiliyle kurulan birleşik fiiller ile gelişigüzel, özenilmeden yapma, bir işi başkası için yapma bildiren "ver-" tasvirî fiiliyle kurulan birleşik fiillerde vurgunun farklı hecelerde olduğunu ifade etmekte, dolayısıyla vurgunun "ver-" tasvirî fiilinin kullanımında anlam ayırıcı yani fonolojik bir değere sahip olduğunu söylemektedir: *yazıver-* (çabucak yaz-); *yazıver-* (gelişigüzel veya birisi için yaz-) vd.
- ⁷ Vurgu, birleşik fiil yapısı ile ağızlarda kullanılan kesin şimdiki zaman şeklini de birbirinden ayırır: *bakıp durur* (sürekli bakar), *bakıpdurur* (şu anda bakmakta) (Demir 1996: 90).
- ⁸ Fuat Köseraif'in bir edebiyat tarihi kaleme aldığı Rıza Tevfik'e yazmış olduğu bir mektuptan anlaşılmaktadır (Uçman 1995: 12). Köseraif, ayrıca, bir Türkçe grameri yazmaya başladığını fakat bunu tamamlamadığını *Osmanlı Türkçesinde Vurgu* başlıklı makalesinde bizzat kendisi ifade etmektedir (1327a: 40).
- ⁹ Fuat Köseraif, benzeşme ve sertleşme bahisleri ile ilgili fikirlerini Rıza Tevfik'e yazmış olduğu mektupta açıklamıştır (Uçman 2022).
- ¹⁰ Tahir Nejat Gencan (2001: 86) ve Haydar Ediskun (2017: 94), tek heceli kelimelerin vurgusuz olduğunu, Tahsin Banguoğlu (2011: 115) ve Ömer Demircan ise (1975: 333) tek heceli kelimelerin vurgulu olduğunu söylemektedir. Kelime vurgusunda esas olan bir hecenin diğer hece ya da hecelerden daha baskın söylenmesi olduğu için, "Mukayeseye konu olacak ikinci bir hecenin bulunmadığı tek heceli kelimelerde vurgu aranmaz.", demek daha doğru olacaktır.
- ¹¹ Burada Türkçe kelimelerde genellikle son hecelerin vurgulu olduğu söylenmektedir. Kelimenin anlam veya görev sınırını belirleyen ekin sonda oluşu, kök ve gövdenin belirtilen, sondaki ekin ise bir tür belirten oluşu, vurgunun da genellikle sonda olması sonucunu doğurmuştur (Börekçi 2005: 189).
- ¹² Burada verilen örneklerin neredeyse tamamı alıntı kelimelerdir. Dikkat edilirse Türkçede kullanılan pek çok alıntı kelime vurgu ilk veya orta hece/heceler üzerindedir: *radio, masa, posta, sandalye, akvaryum, fakülte, pencere* vd. Talât Tekin'e göre (1991: 3), yabancı kökenli kelimeler alındıkları dillerdeki orijinal vurgularını genellikle korumuştur. Alıntı kelimelerin pek çoğunda vurgunun sonda olmaması, bundan ileri gelmektedir.
- ¹³ "Asla" ile birlikte zarf görevindeki diğer kelimelerde de vurgu ilk hecededir: *artık, önce, sonra, yalnız, şimdi* vd. Zarfın özel belirleyici olduğu kullanımlarda ise vurgunun son hecede olduğu görülür: *Şimdi geliyorum. (Şu anda gelmekteyim.)* (Kara ve Börekçi 2022: 388).
- ¹⁴ "Teyze" ile birlikte diğer akrabalık adlarında da vurgu çoğunlukla ilk hecededir: *anne, abla, hala, amca* vd.
- ¹⁵ Fuat Köseraif, "bileyim" ve "kuralım" çekimlerini istek kipi içinde değerlendirmiştir.
- ¹⁶ Köseraif, F. (1327a). Osmanlı Türkçesinde vurgu [1]. *Türk Derneği*, 1, 36-40.
- ¹⁷ H. N.: Bu cümle şu şekilde olsa gerektir: "... bir kelime ince bir savt ile başlarsa ince, kalın bir savt ile başlarsa kalın olarak biter."
- ¹⁸ Köseraif, F. (1327b). Osmanlı Türkçesinde vurgu [2]. *Türk Derneği*, 2, 53-57.
- ¹⁹ H. N.: Bu yapı, "alıntı kelime" yerine kullanılmıştır. "*Teraşuh*", sızma, sızıntı demektir. Terim anlamı olarak bu kullanım dikkat çekicidir. Bu terim anlamı hiçbir sözlükte mevcut değildir.

²⁰ H. N.: Açıklamanın başında yer alan cümleden “nerede, orada, burada, şurada” kelimelerinin “nerde, orda, burda, şurda” şeklinde düşünüldükleri anlaşılmaktadır.

²¹ H. N.: “Kaynana” kelimesinin “kayın ana” birleşiminden oluştuğu bugün kesin olarak bilinmektedir.

²² H. N.: “Kaynata” kelimesinin “kayın ata” birleşiminden oluştuğu bugün kesin olarak bilinmektedir.

²³ H. N.: “Bileyim” ve hemen devamında yer alan “kuralım” çekimleri, makalede istek kipi içinde değerlendirilmiştir. Şeklen emir kipinin 1. teklik ve çokluk şahsını ifade eden ve gönüllülük kipi (voluntative) olarak da bilinen bu biçim, bugün işlev değişikliğiyle istek kipinin 1. teklik ve çokluk şahısları olarak kullanılmaktadır.

²⁴ H. N.: Fuat Köseraif, ikinci teklik şahıs çekiminin örneğini de vermiş fakat açıklamasında buna değinmemiştir.

²⁵ H. N.: Köseraif, böyle söylese de verilen örneklerde yine “-ler” ekinden önceki heceler vurgulu olarak gösterilmiştir.

²⁶ Köseraif, “bileyim” ve “kuralım” çekimlerini istek kipi içinde değerlendirmiştir.